РЕСПУБЛИКА: хүн бүрү амыдыралы

КИЖИЛЕР, БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 11 (15836) ◆ 1997 чылдың январь 25, суббота ◆ Ат салган шагы 19.15. Садар өртээ 1000 рубль.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ УЖУРАЖЫЫШКЫННАРЫ

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак эрткен четверге долгандыр хүрээлелдиг гидрометеорология болгаш мониторинг талазы-биле Россияның федералдыг албанының Тыва, Красноярск крайда төп-терииниң удуртукчулары А. П. Ляпин, В. В. Еремин, А. Н. Фролов олар-биле ужурашкаш, Тыва Республикага гидрометеорология албанын улам иицай хөгжүдериниң айтырыын бүгү талалыг чугаалашкан.

* * *

Ол-ла хүн Ш. Д. Ооржак Тываның Каайлы черииниң түңнел хуралының ажылынга киришкен. Чөөн Сибирьниң Каайлы эргелелиниң начальниги В. С. Антонов аңаа база киришкен. ТР-ниң Президентизи эки ажылдааны дээш каайлы ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, бистиң шиитилелиисте комплекстиг реформаларның кол угланыышкыннарын, Тывага кызыгаарның 9 заставазын немей тургузар деп турарын, тыва-моол кызыгаарда санитар-эпидемиология байдалын таныштырган. ТР-ниң Президентизи экономиктиг хостуг зона темазынга тайылбырны берген. — Хоойлулар телевилелдерин ажылдап кылган, оларны РФ-тиң Чазаанга, Күрүве Думазынга кириери-биле белегкеп турар — деп, Президент чугаалаан. Тывага таарыжыр экономиктиг хостуг зона тургузуп болурун ол дыннаткан. Хандагайты суурга делегей чергелиг хыналдаэрттирилге пунктузун тургузар талазы-биле ажыл уламчылап турарын ол дыннаткан.

Рита САМБУ.

ХАРЫЫЛАРНЫ БЕРГЕН

1997 чылдың январь 22-де ТР-ниң Үндүрүг инспекциязының хуралдаар залынга республиканың Үндүрүг инспекциязының 1996 чылда кылып чорткан ажылының талазы-биле парлалга конференция болуп эрткен.

Конференцияның ажылынга РФ-тиң Күрүненің үндүрүг инспекциязының Тыва Республика талазы-биле начальниги, үндүрүг албанының үшкү чергенин күрүне чөвүлекчизи Людмила Мандан-Хорлуу, Үндүрүг полициязының департаментизиниң директору, генерал Виктор Чанзан, республиканың Үндүрүг инспекциязының, Үндүрүг полициязының харыысалгалыг ажылдакчылары киржип, республиканың журналистериниң хей санныг айтырыгларынга доп-чу, тодаргай харыыны бергеннер.

Сергей ХЕРТЕК.

Тес-Хемден

Кожуунуң культура ажылдакчыларының январь 20-де болган чыыкынга Чаа чылды чер-чергеге уткуп, баяр-ырааның түңнеп, Шагаа байырлалынга белеткел ажылдарының дугайында чугаалашкан.

Ол ышнаан чыт дургузарда чорудар культура ажылының перспективиг планын сайгарып, сумоленгей, балдунар-ла аргаларны сонгукчулар мурнунга ажыглап турган.

Ол-даа канчаар, ону уттупкаш, ам бодувуста байдалды ап көрээли. 1995 чылдың октябрь 16-ның хүнүн сактып көрээли. Ол хүн Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак «Тыва Республиканың улустуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң сонгуларының эрттирер дугайында» Чарлыкка ат салган. Ол Чарлык-биле республиканы конституциялыг оргаң болур Улуг Хуралдың кежигүннериниң сонгуларының дугайында Тыр дүрүмүн бадыткан. Ол-даа кол сорулгазы болза конституциялыг тургузуушкунну сайзыаңгайжыдары. Тыва Республиканың болган Россияның Конституцияларының агазында ылгалдарны чайладыры турган, чүге дизе, ол өйде Россияның федералдыг эрге-чагырга органнары-биле бистиң харылаалаарывыс элээн дүшкүүрлүг турганын дорту-биле чугаалап бөөр бис. Россия биле бистиң харылаалаарывыстың чорудуушкуну саадап турган. Ынчаарда, бир эвес, Россия Федерациязының Онза байдалдар талазы-биле яамызының Красноярскиден бистиң республиканы дуза көргүзери-биле чедип келген күчүлүг «Ми-8» деп вертолет-биле кожуун төвү Тоора-Хем суурга Президент чеде берген.

Кожуунуң төп эмнелгезинге ол баштай барган. Уруглар эмчизи Светлана Кара-оолдуң кабинединге кире берген, ажылы, амыдыралы-биле танышкан. Соолгу ийи-үш чылда кожуунда бичии чаштарның өлүп хораары кызыылганы, кадыы ажиззаалыг, чаш уругларны хорудуттуңнери көвүдээнин, уругларның суг кижизы ажылаан турарын өмнө Президентиге дыннаткан. Оны ынаары Ш. Д. Ооржакка өөрүүлүг болган. Мындыг кончуг чараш бойкустуг уругларны өрета чоруп хадыы экижип, озуп көвүдеп турбайн канчаар, оон ынай не-чаштың кадыын кажгаларынче сатыг эдлышкын хире-чергези-биле элээн күштеленинин херчиси дээрзин Президент айыткаш, уругларга пособиени чоокку үеде бөөр дугайында эки медээни чедирген.

Светлана Май-ооловна уруглар чеми кожуунда хөвартай берген, ону садып алыр акша-көпеек чогум чугаалаан. Ш. Д. Ооржак орта чарыгдаар акшаны бергенин доваан-на ыңнаткан. Тожу кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар бо хереглелге эвээш эвес рубльди шилчиткенин бадыткаан.

Оон соонда аарыг улустарны чыттырып эмнээр ниити аарыглар салбырынга ол барган. Эмчи сестразы Светлана Самбайлык салбырдаа ниити байдалдың чүгээр дээрзин айыткаш, чугула хереглелдиг пенициллин, гемодез, грипп эмнери чок болуп турарын чугаалаан. Ол эмнерни садып, тып алырының хемчегларын алыр айтышкынны кожуун даргазынга Президент берген.

Кожуунуң төп эмнелгезинин бажыннары чылыг, чырык, арыг-силиг.

Тоора-Хем ортумак школазынга Ш. Д. Ооржак барган, башкылар-биле ужурашкан. Школаның директору Л. Ш. Хуна башкыларның канчаар ажылдап, чүүтаан турарын, чүү четпезин чугаалап берген. Башкылар коллективи өредилге-кижизидилге ажылын чогуур хереглеп турар дээш болдунар хемчегларын эп турар. Школа чаагыс эдлеглеге өреңнирде шилээн. Башкылар сентябрь айның шадынын алган, уладыс октябрь айының бөөр. Одаар ыяжы чечир. Школага ийи башкыга бакын, автомашина, өредилге дериг-херекселлери садып алыр. Сентелгеге хереглээр акша-хоренги негеттинин турарын чугаалаан, аңаа кожуун чагырга-зы, оон даргазы М. К. Куулар чогуур дуваны чедирерин дилээн.

Кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар сорааалаш, ол дилег, негелделерни билирин, ону күүселлиг-нин хемчегларын эп турарын Президентиге ыдетээн. Автомашинаны «Ойна» алдын тывыкчыларының артелинин начальниги А. Неволин бөөрин аазаан, сөзүн богүнге чедир эдлеп шыдаваан.

Ш. Д. Ооржак сөөлгү үеде социал адырда элээн бергелер таваржып турарын башкыларга чугаалап берген. Чурттуң улуг-улуг бүдүрүлгелери хуужуттуна берген. Социал адыр хевээр арткан, ындыг болганындан оларга халас акша-көпеек дузазы чедирери бергедеп келген. Оон уржүү-биле чуртта, кожавыс Красноярск крайда бөзин дыка хөй профтехучилищелер, школалар хагдыгган. Бисте байдал чүгээр. Президентиниң, Чазактың талазындан болдунар-ла хемчегларын алганындан чаа училище, школалар республикада немежин турар. Социал адырда тургустунуп келген берге-байдалды канчаар эде көөрүн Россияның Чазаа чугаалажып турарын ол дыннаткан. Оон ангыда, моон соңгаар кожуун уставтыг болурун, ол езугаар ажылдаарын, оон бюджедин тускайлап бөөрин айыткан.

Кызыл — Тоора-Хем аразының чаа кышкы оруу ажылының турарын ол дыннаткан. Туран таварты аргыжып турганындан орук ийи хатан кызырылган. Орукту кылыр хоозунгарга, чайын-лаа, кыжын-даа машиналар олаа-урулучу аргыжар аңаа. Каа-Хемни кежиллир ковуруу тулуп эгелээн. Орукту ажыткан соонда, автобустар Тожуже маанажып турар болу бөөр.

Школаның адалга системазын эде кылырының чугаазын Президент чугаалаан. Чүге дээрге дыка хөй одаар ыяш чарыгдаттының турао. Республиканың барыы кожуннарында суг божин агымы-биле чылдар печкаларны (самотек) калбаа-биле ажыглап эгелээн, ону кыыдыртып алырын сүмелээн. Оон чарыгдалы эвээш болуп турар. Ындыг ажыктыг печкаларны колдуунда бүгү кожуннар ажылап эгелей берген. Ону кожуун даргазы билир кижи болгай, Тожуга кылдыртып эгелезин деп, Президент чугаалаан.

Тожуда республиканың Хереглекчилер эвилелиниң магазиннеринде бараанның ортаа хуу садыгларын дыка улуг, ындыг болганындыр хуу магазиннерни бүгүлле аргаларны хереглеп турган, ковудедирин ол сүмелээн. Башкыларның салган айтырыгларынга Президент харыыларны берген.

Кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар алдыы тывыкчыларында орезин алгаш, башкыларның октябрь айда алыр шалының 40 хире хуузун төлеп бөөрин аазаан.

Президент оон соонда «Тыва автоорук» эргелелиниң Кызыл—Тоора-Хем аразының оруун тудуп турар бригадазының даглар аразында мунгаш арга ортузунда базазынга ужудуп чеде берген. Мында Александр Евсеевтиң удуртканы 44 кижи составтыг бригадазы ажылдап турар болду. Ш. Д. Ооржак аңаа орук тудуунуң участок мастери Василий Беленков болгаш орук тудукчуларыбиле ужуражып, ажылын, амыдыралын таныкшын көрген. Орукчуларның чурттап турары таарымалыг туттунган бичии бажыннарынга ол кирип, кайы хире чурттап турарын көргеш. Аш-чеми четчири-биле бар, ангы столоваялыг, аңаа аш-чемни болгарк белеткеп алыр. Электри чырыы бөөр шимчелекчилиг. Чунар-бажыңы ажылдап турар. Бригада кежигүннери ноябрь айның шалынын алган. Орук тудукчуларының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган болду, сларда хомудал чок.

Кандыг-даа бергелерге төрүлбайн, кыштың соогу-даа дивейн, экономиктиг ажыы улуг автоорукту тудар дээш маадырлыг езу-биле ажылдап турар Александр Евсеевтиң бригадазының кежигүннерин Президент мактаан, чедишкиннер ажылдаарын күзээн.

Бо орукту тударын Тыва Республиканың Чазаа Тожу кожуунунуң экономиказын хөгжүдер дугайында эрткен чылдың эгезинде хүлээп алган доктаалында айыткан. Ында Кызыл — Таштыг — Тоора-Хем аразынга машина оруун тударының толевилелин кылырын болгаш тударын «Тыва автоорук» эргелелиниге (начальниги С. С. Санаага) дааскан.

Кызыл — Тоора-Хем аразынга тудар оруктуң толевилелин автоорук эргелелиниң тукай эртемниглери эрткен чылдың эгезинде кылып дооскан. Автомобиль оруун кончуг кадыр-берт, аргаарыглыг сыннарны ажылдыр, тулаа-шынаалыг черлерни кежилдир тудар турган. «Тыва суг-мелиорация» механизация эргелелиниң (начальниги Г. А. Смирнов), Сарыг-Сеттиң орук-септелге-тудуг эргел линии (начальниги М. В. Хабаров) ажыл-ишчилери бо берге орукту 1996 чылдың июньда тудуп эгелээш, ону шалыпкын чорудуп турарлар. Кызыл — Тоора-Хем аразынга аргыжар кышкы орукту орук тудукчулары кылгаш, ажыткан. Олар ам машиналар саадал чокка чорун эгелээн. Кызыллан Тоора-Хемге чедир 8 шак чоруур. Оон узуну 180 хире километр. Эрткен чылдарда Туран хоорайны таварты чорун турган орук 360 километр ажыы турган, орта кыварчаар материалдар, үе-шак хойу-биле чарыгдаттының турган. Чайын машиналар аргыжар орук доосту бөөрге, оон хемчээли ам-даа кызырлыр. Чүгле моон безин алырга, оруктуң экономиктиг ажыы улуг.

Александр Евсеевтиң бригадазы амгы үеде Мөөн-Хөлде орукту кылып турар, оон ацгыда, хар чагган, хат хадаан соонда, оруктарны харын аштаар участокту база быыгылаан.

Ш. Д. Ооржак «Тыва автоорук» эргелелиниң орук тудукчуларының ажыл-ижинге бедик үнелелди берген.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Президентиниң ажыл-албаны

ТОЖУЖЕ КЫШКЫ ЧАА ОРУК

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак ажыл-албанындаа ийи-биле январь 22-де Тожу кожуунунга чораан. Тыва Республиканың Күрүве секретары —Президентиниң болгаш Чазактың Администрациязының удуртукчузу В. С. Очур-оол, Чазак Баштыңының оралакчызы Э. Х. Ооржак, республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылаа яамызының сайыды П. Б. Дьяков, профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы П. Ш. Куулар болгаш Чазактың оске-даа харыысалгалыг ажылдакчылары оны үдеп чораанар.

Россия Федерациязының Онза байдалдар талазы-биле яамызының Красноярскиден бистиң республикага дуза көргүзери-биле чедип келген күчүлүг «Ми-8» деп вертолет-биле кожуун төвү Тоора-Хем суурга Президент чеде берген.

Кожуунуң төп эмнелгезинге ол баштай барган. Уруглар эмчизи Светлана Кара-оолдуң кабинединге кире берген, ажылы, амыдыралы-биле танышкан. Соолгу ийи-үш чылда кожуунда бичии чаштарның өлүп хораары кызыылганы, кадыы ажиззаалыг, чаш уругларны хорудуттуңнери көвүдээнин, уругларның суг кижизы ажылаан турарын өмнө Президентиге дыннаткан. Оны ынаары Ш. Д. Ооржакка өөрүүлүг болган. Мындыг кончуг чараш бойкустуг уругларны өрета чоруп хадыы экижип, озуп көвүдеп турбайн канчаар, оон ынай не-чаштың кадыын кажгаларынче сатыг эдлышкын хире-чергези-биле элээн күштеленинин херчиси дээрзин Президент айыткаш, уругларга пособиени чоокку үеде бөөр дугайында эки медээни чедирген.

Светлана Май-ооловна уруглар чеми кожуунда хөвартай берген, ону садып алыр акша-көпеек чогум чугаалаан. Ш. Д. Ооржак орта чарыгдаар акшаны бергенин доваан-на ыңнаткан. Тожу кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар бо хереглелге эвээш эвес рубльди шилчиткенин бадыткаан.

Оон соонда аарыг улустарны чыттырып эмнээр ниити аарыглар салбырынга ол барган. Эмчи сестразы Светлана Самбайлык салбырдаа ниити байдалдың чүгээр дээрзин айыткаш, чугула хереглелдиг пенициллин, гемодез, грипп эмнери чок болуп турарын чугаалаан. Ол эмнерни садып, тып алырының хемчегларын алыр айтышкынны кожуун даргазынга Президент берген.

Кожуунуң төп эмнелгезинин бажыннары чылыг, чырык, арыг-силиг.

Тоора-Хем ортумак школазынга Ш. Д. Ооржак барган, башкылар-биле ужурашкан. Школаның директору Л. Ш. Хуна башкыларның канчаар ажылдап, чүүтаан турарын, чүү четпезин чугаалап берген. Башкылар коллективи өредилге-кижизидилге ажылын чогуур хереглеп турар дээш болдунар хемчегларын эп турар. Школа чаагыс эдлеглеге өреңнирде шилээн. Башкылар сентябрь айның шадынын алган, уладыс октябрь айының бөөр. Одаар ыяжы чечир. Школага ийи башкыга бакын, автомашина, өредилге деригхерекселлери садып алыр. Сентелгеге хереглээр акша-хоренги негеттинин турарын чугаалаан, аңаа кожуун чагырга-зы, оон даргазы М. К. Куулар чогуур дуваны чедирерин дилээн.

Кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар сорааалаш, ол дилег, негелделерни билирин, ону күүселлиг-нин хемчегларын эп турарын Президентиге ыдетээн. Автомашинаны «Ойна» алдын тывыкчыларының артелинин начальниги А. Неволин бөөрин аазаан, сөзүн богүнге чедир эдлеп шыдаваан.

Ш. Д. Ооржак сөөлгү үеде социал адырда элээн бергелер таваржып турарын башкыларга чугаалап берген. Чурттуң улуг-улуг бүдүрүлгелери хуужуттуна берген. Социал адыр хевээр арткан, ындыг болганындан оларга халас акша-көпеек дузазы чедирери бергедеп келген. Оон уржүү-биле чуртта, кожавыс Красноярск крайда бөзин дыка хөй профтехучилищелер, школалар хагдыгган. Бисте байдал чүгээр. Президентиниң, Чазактың талазындан болдунар-ла хемчегларын алганындан чаа училище, школалар республикада немежин турар. Социал адырда тургустунуп келген берге-байдалды канчаар эде көөрүн Россияның Чазаа чугаалажып турарын ол дыннаткан. Оон ангыда, моон соңгаар кожуун уставтыг болурун, ол езугаар ажылдаарын, оон бюджедин тускайлап бөөрин айыткан.

Кызыл — Тоора-Хем аразының чаа кышкы оруу ажылының турарын ол дыннаткан. Туран таварты аргыжып турганындан орук ийи хатан кызырылган. Орукту кылыр хоозунгарга, чайын-лаа, кыжын-даа машиналар олаа-урулучу аргыжар аңаа. Каа-Хемни кежиллир ковуруу тулуп эгелээн. Орукту ажыткан соонда, автобустар Тожуже маанажып турар болу бөөр.

Школаның адалга системазын эде кылырының чугаазын Президент чугаалаан. Чүге дээрге дыка хөй одаар ыяш чарыгдаттының турао. Республиканың барыы кожуннарында суг божин агымы-биле чылдар печкаларны (самотек) калбаа-биле ажыглап эгелээн, ону кыыдыртып алырын сүмелээн. Оон чарыгдалы эвээш болуп турар. Ындыг ажыктыг печкаларны колдуунда бүгү кожуннар ажылап эгелей берген. Ону кожуун даргазы билир кижи болгай, Тожуга кылдыртып эгелезин деп, Президент чугаалаан.

Тожуда республиканың Хереглекчилер эвилелиниң магазиннеринде бараанның ортаа хуу садыгларын дыка улуг, ындыг болганындыр хуу магазиннерни бүгүлле аргаларны хереглеп турган, ковудедирин ол сүмелээн. Башкыларның салган айтырыгларынга Президент харыыларны берген.

Кожуун чагырга-зының даргазы М. К. Куулар алдыы тывыкчыларында орезин алгаш, башкыларның октябрь айда алыр шалының 40 хире хуузун төлеп бөөрин аазаан.

Президент оон соонда «Тыва автоорук» эргелелиниң Кызыл—Тоора-Хем аразының оруун тудуп турар бригадазының даглар аразында мунгаш арга ортузунда базазынга ужудуп чеде берген. Мында Александр Евсеевтиң удуртканы 44 кижи составтыг бригадазы ажылдап турар болду. Ш. Д. Ооржак аңаа орук тудуунуң участок мастери Василий Беленков болгаш орук тудукчуларыбиле ужуражып, ажылын, амыдыралын таныкшын көрген. Орукчуларның чурттап турары таарымалыг туттунган бичии бажыннарынга ол кирип, кайы хире чурттап турарын көргеш. Аш-чеми четчири-биле бар, ангы столоваялыг, аңаа аш-чемни болгарк белеткеп алыр. Электри чырыы бөөр шимчелекчилиг. Чунар-бажыңы ажылдап турар. Бригада кежигүннери ноябрь айның шалының алган. Орук тудукчуларының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган болду, сларда хомудал чок.

Кандыг-даа бергелерге төрүлбайн, кыштың соогу-даа дивейн, экономиктиг ажыы улуг автоорукту тудар дээш маадырлыг езу-биле ажылдап турар Александр Евсеевтиң бригадазының кежигүннерин Президент мактаан, чедишкиннер ажылдаарын күзээн.

Бо орукту тударын Тыва Республиканың Чазаа Тожу кожуунунуң экономиказын хөгжүдер дугайында эрткен чылдың эгезинде хүлээп алган доктаалында айыткан. Ында Кызыл — Таштыг — Тоора-Хем аразынга машина оруун тударының толевилелин кылырын болгаш тударын «Тыва автоорук» эргелелиниге (начальниги С. С. Санаага) дааскан.

Кызыл — Тоора-Хем аразынга тудар оруктуң толевилелин автоорук эргелелиниң тукай эртемниглери эрткен чылдың эгезинде кылып дооскан. Автомобиль оруун кончуг кадыр-берт, аргаарыглыг сыннарны ажылдыр, тулаа-шынаалыг черлерни кежилдир тудар турган. «Тыва суг-мелиорация» механизация эргелелиниң (начальниги Г. А. Смирнов), Сарыг-Сеттиң орук-септелге-тудуг эргел линии (начальниги М. В. Хабаров) ажыл-ишчилери бо берге орукту 1996 чылдың июньда тудуп эгелээш, ону шалыпкын чорудуп турарлар. Кызыл — Тоора-Хем аразынга аргыжар кышкы орукту орук тудукчулары кылгаш, ажыткан. Олар ам машиналар саадал чокка чорун эгелээн. Кызыллан Тоора-Хемге чедир 8 шак чоруур. Оон узуну 180 хире километр. Эрткен чылдарда Туран хоорайны таварты чорун турган орук 360 километр ажыы турган, орта кыварчаар материалдар, үе-шак хойу-биле чарыгдаттының турган. Чайын машиналар аргыжар орук доосту бөөрге, оон хемчээли ам-даа кызырлыр. Чүгле моон безин алырга, оруктуң экономиктиг ажыы улуг.

Александр Евсеевтиң бригадазы амгы үеде Мөөн-Хөлде орукту кылып турар, оон ацгыда, хар чагган, хат хадаан соонда, оруктарны харын аштаар участокту база быыгылаан.

Ш. Д. Ооржак «Тыва автоорук» эргелелиниң орук тудукчуларының ажыл-ижинге бедик үнелелди берген.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Политиктиг сайгарылга

БҮГҮ-ЛЕ АРГАЛАР ЭКИ БОЛУР БЕ?

Сорулгазы — чигзинишкинге таварыштырары

Бистиң республикавыстың Президентизиниң албан-дужаалы дээш сонгулда мурнуңуп демисели болдунуң сөөлгү үе-чадазынче киринкен хире. Россияга болган сонгулда мурнуңуп кампаняларынга ындыг демисел нарын болган: политиктиг удурланыкчылар боттарын деткижер хамаанчок, бүгү талабиле бууудалыш, харын-даа хөй-нүүлүг безин калбаа-биле ажыглаарындаа ыытпайн турду... Биригээр чугаалаарга, политиктиг адаанаажылганы соора ажыглап, болдунар-ла аргаларны сонгукчулар мурнунга ажыглап турган.

Ол-даа канчаар, ону уттупкаш, ам бодувуста байдалды ап көрээли. 1995 чылдың октябрь 16-ның хүнүн сактып көрээли. Ол хүн Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак «Тыва Республиканың улустуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң сонгуларының эрттирер дугайында» Чарлыкка ат салган. Ол Чарлык-биле республиканы конституциялыг оргаң болур Улуг Хуралдың кежигүннериниң сонгуларының дугайында Тыр дүрүмүн бадыткан. Ол-даа кол сорулгазы болза конституциялыг тургузуушкунну сайзыаңгайжыдары. Тыва Республиканың болган Россияның Конституцияларының агазында ылгалдарны чайладыры турган, чүге дизе, ол өйде Россияның федералдыг эрге-чагырга органнары-биле бистиң харылаалаарывыс элээн дүшкүүрлүг турганын дорту-биле чугаалап бөөр бис. Россия биле бистиң харылаалаарывыстың чорудуушкуну саадап турган. Ынчаарда, бир эвес, бистиң республикавыстың Конституциязына киирип, хүлээп алган эдилгелерни Дээди Хурал хоойлуулуп, бадылаан. Ол эдилгелерни Россияның Федералдыг органнары шын деп хүлээп көргеш. Тыва Республиканың бүгү чону Улуг Хуралды тургузары дээш бадылаан. Ындыг арга-биле Улуг Хуралдың ажылдан, догуннаарын дүрүм езугаар деп бадыткаан.

Тываның күрүне тургузуунуң системазынга Улуг Хурал боттуу-биле ажылдап эгелээн болгаш, республика амыдыралында демократтыг чорудуушкуннарны хөгжүдер херекке иллеңг үлүүн киирип эгелээнден бөөр чыл ажыг үе эрткен. Ынчалза-даа, чогум-на харын ам, Тыва Республиканың Президентизиниң алаан-дужаалы дээш сонгулда мурнуңуп демисели эгелээн үеде, оон мурнунда эвес аан — 1996 чылдың декабрь 26-да Тыва Республиканың прокурору А. П. Дамба-Хуурак «Тыва Республиканың улустуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң сонгуларының эрттирер дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыының эрге-хоойлуга дүүшкээнин дугайында удурланыышкынны киирген. Ол бо Чарлыкты солуурун негээн болгаш, бо удурланыышкынны доп-дораан, ыяап-ла чугаалажып көөрүн, шыңгыы сагындырган база удурланыышкынны Тыва Республиканың Президентизиниң канчаар чугаалажып көргенинин түңнелдериниң дугайын бижимелбиле дыңнадырын дилээн.

Бо Чарлык тыва хоойлуга черүшкек апарган болза, бистиң хоойлуустуң серемчилелдиг камгалакчылары удурланып болур аргалыг турганнар, ынчалза-даа киленнээшкиннер болбаан. Бүгү чүве ыржым, тайбын болган. Ийет, ажыл болунуп аайы-биле чорун турган, а республиканың политиктиг амыдыралын кичээнгейлиг-биле хайгаарап турган чон Улуг Хуралдың съездизиниң ийи хуралы болганының хереченлери болган, ол хуралдар ийи Конституциялардың аразында чамдык чөрүлдээлерни чайлаткан. Чижээ, суд системазынга хамаарышкан кезектерни долузу-биле дүүштүрген. Улуг Хурал дайын болгаш тайбын айтырыгның талазы-биле ылгалды чугаалажып тура, чөрүлдээлиг байдал тургустунуп келзе, маңаа хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын илередирин Тыва Республиканың Президентизиниң Парламентизинге сүмелээн. Киирген өскерилгелерни езугаар алырга, чер-чергеде бот-башкарылга органнарының системазы улам ыңайгы демократчыдылганы алган, чоннуң бот-тускайлы болур деннели бедөөн боор турар. Бо дээрге перспективага езугаар алырга, кол, политиктиг чедишкин болган. Улуг Хуралдың эөлчеглиг үшкү хуралынга республикага конститусчу тургузугну сайзырангайжыдар талазы-биле оон-даа боттуг 10 саналды чугаалажып көөр.

Улуг Хуралдың кежигүннериниң Тыва Республиканың Конституциязына киирип, хүлээп алган эдилгелерни Дээди Хурал хоойлуулуп, бадылаан. Ол эдилгелерни Россияның Федералдыг органнары шын деп хүлээп көргеш. Тыва Республиканың бүгү чону Улуг Хуралды тургузары дээш бадылаан. Ындыг арга-биле Улуг Хуралдың ажылдан, догуннаарын дүрүм езугаар деп бадыткаан.

Тываның күрүне тургузуунуң системазынга Улуг Хурал боттуу-биле ажылдап эгелээн болгаш, республика амыдыралында демократтыг чорудуушкуннарны хөгжүдер херекке иллеңг үлүүн киирип эгелээнден бөөр чыл ажыг үе эрткен. Ынчалза-даа, чогум-на харын ам, Тыва Республиканың Президентизиниң алаан-дужаалы дээш сонгулда мурнуңуп демисели эгелээн үеде, оон мурнунда эвес аан — 1996 чылдың декабрь 26-да Тыва Республиканың прокурору А. П. Дамба-Хуурак «Тыва Республиканың улустуң Улуг Хуралының (съездизиниң) кежигүннериниң сонгуларының эрттирер дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыының эрге-хоойлуга дүүшкээнин дугайында удурланыышкынны киирген. Ол бо Чарлыкты солуурун негээн болгаш, бо удурланыышкынны доп-дораан, ыяап-ла чугаалажып көөрүн, шыңгыы сагындырган база удурланыышкынны Тыва Республиканың Президентизиниң Даргазы К. А. Бичелдейниң политиктиг чагыы турган эвес ирги бе? Оон-биле кады Каадыр-оол Алексеевич «Центр Азии» солунга Улуг Хуралдың кежигүннериниң политиктиг оппозициязының эрге-ажыктарын камгалаан Анатолий Партизановичиниң бо удурланыышкынын ханыы-биле сайгарын көөрге, Улуг Хуралдың 236 кежигүнүнүң коллективтиг ажылының түңнелдерин чаңгыс шак иштинде балаң кааны ол болур-дур. Оон туржук, удурланыышкын автоорунун бодалын езугаар алырга, Улуг Хуралдың болун дүжүрген турар ужурлуг-дур, а Конституцияга эдилгелер талазы-биле Хоойлуну парламент хүлээп алыры таарышпаан турар Бо удурланыышкынның утказын шыңгыы берер дээр болза, ындыг-дыр... Оон утказы-даа ындыг оон турар.

Бо чүүлдерни ынчаар кылыр турарының кол утказы чүү болун турарыл ынчаш? Болун тогдунуп турары ол бе? Болун өөрү көрдүнүп турары ол бе? Шын бодалдыг-биле удурланганы ол бе? Политиктиг удурланыкчылы Ш. Д. Ооржакка согуг таарыштырары ол бе? Бо бүүнү доозаын кады кылып турары ол хире. Бо маргыдааны чогуур үеэзинде үнүгеп бе? Ындыг айтырыг тургустунуп келир-дир. Мартжыгның моон мурнунда эвес, чогум-на харын ам үнүп келгенинин ужуру чүү ирги? Ол-даа харыысы чаңгыс — Тыва Республиканың Президентиниң Ш. Д. Ооржакка удур политиктиг оппозицияның чаныын күүселин турары ол-тур, оон сорулгазы — Тыва Республиканың амгы Президентизиниң кылган бүгү ажылдарын чигзинишкинге таварыштырары.

Рита САМБУ.

«Тыва Республиканың күрүне символдарының (демдектериниң) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг болдуруп киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктааДыры болза:

1. «Тыва Республиканың күрүне символдарының (демдектериниң) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болдурар.

2. «Тыва Республиканың күрүне Сулдезиниң болгаш күрүне Тугунуң дугайында» Тыва Республиканың Дээди Совединиң 1992 чылдың сентябрь 17-де хүлээп алган № 354 доктаалын күш чок болган деп санаар.

3. Тыва Республиканың Чазаа:

— 1997 чылдың июль 1-де чедир Тыва Республиканың күрүне символдарының үлегер-майыктарын бо доктаалга дүүштүр белеткээр болгаш Тыва Республиканың Национал музейинге доктаамал кадагалаары-биле дамчыдып бөөр;

— 1997 чылда «Тыва Республиканың күрүне символдарының (демдектериниң) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун тускай ном кылдыр парлаар.

4. Бо Хоойлунуң 6 үүлүнге дүүштүр чылдың баштайты чартыында Тыва Республиканың күрүне символдарының талазы-биле доктаамал ажылдаар күрүне комиссиязын тургузарын Тыва Республиканың Президентизинге саналдаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1996 чылдың декабрь 11.
№ 698.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛДАРЫ

В. Х. Кара-оолду Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле шаннаар дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының органнарынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Каа-Хем» хөмүрлаш разрезинин директору **Виктор Хомушкуевич КАРА-ООЛДУ** Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле шаннаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1997 чылдың январь 16.
№ 718.

О. Б. Бузур-оолду Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле шаннаар дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Тыва Республикага улус өөредилгезин болгаш эртемни хөгжүдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тываның күрүне университединиңректору **Орлан Базырович БУЗУР-ООЛДУ** Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле шаннаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1997 чылдың январь 16.
№ 719.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОНГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы 1997 чылдың январь 22-де хүлээп алган № 139 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Президентизинин албан-дужаалынга кандидат, 1939 чылдың май 19-та төрүттүнген, кызыгаарлаттынган харыысалгалыг «Дүк» ниитилелдиг чингине директорунуң оралакчызы, Кызыл хоорайда чурттап турар, «Коммунистерниң тыва республика организациязы» сонгулда каттыжыышкынның депшиткени **Алдын-оол Кангаевич КАНЗАЙНЫ** бүрүткээр болгаш аңаа чогуур шынзылганы бөөр деп шиитпирлээн.

* * *

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы 1997 чылдың январь 22-де хүлээп алган № 140 доктаалын езугаар, Тыва Республиканың Президентизинин албан-дужаалынга кандидат А. К. Канзайның саналдаанын барымдаалап, Тыва Республиканың оралакчы президентизи албан-дужаалга кандидат кылдыр 1942 чылдың март 25-те төрүттүнген, Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылаа яамызының сайыдының оралакчызы, Кызыл хоорайда чурттап турар *Степан Степанович ГРИГОРЬЕВТИ* бүрүткээр болгаш аңаа чогуур шынзылганы бөөр деп шиитпирлээн.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы

«ЧЕЛЭЭШ-97»

С. Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга тову, республиканың Хөрээженнер эвилели Делегейниң хөрээженнер хүнү март 8 таварыштыр чаңчыл болган «Челэ ш-97» деп мода көргүзүүлүг шоу-программаны белеткеп турар.

Кол-ла сорулгазы — моданың чаа угланыышкынын көргүзери, тыва идик-хептиг сайзырадыры, үеге таарыштыр даарап кедери, чаа-чаа уран-шеверлерни илередири болур.

Бо чылын 5 дугаар эрттирип турары бо. Бо үениң дургузунда «Эң эки уран-шевер кыс» деп шанналга шевер кыстар Марина Монгуш, Клара Донгак, Манзат Куулар, Дарья Данчай-оол дээш, оон-даа хөй кыстар телептиг болганнар. Бо удаада специалистерден тургустунган жюри кежигүннери шоу-программага киржир күзелдиглерниң даараан х

ТР-ниң, Таңды кожуунуң бүгү соңгукчуларынга Таңды кожуунуң спортчуларының болгаш аныяктарының КЫЙГЫРЫЫ

Тыва Республиканың болгаш Таңды кожуунуң эргим спортчулары болгаш аныяктары!

Тыва Республиканың бүгү чону 1997 чылдың март 16-да шиитпирлиг шилилгени кылып, Тыва Республиканың Президентизин соңгуур. Республиканың, аныяктарының, оларның өг-бүлелериниң моон соңгааргы салым-чолу ооң хамааржыр.

Республикада берге байдалды угаан билбишаан, бистер, кожуунуң спортчулары болгаш аныяктары, Тыва Республиканың баштайгы Президентизи **Шериг-оол Дизижикович ООРЖАКТЫ** ийги хуусаада ол албан-дужаалга катап соңгуп алырынче республиканың болгаш кожуунуң бүгү соңгукчуларын кыйгырып тур бис.

Тыва Республиканың баштайгы Президентизи Ш. Д. Ооржак аныяктарны доктаамал деткип, күш-культура болгаш спортту хөгжүлериниче улуг сагыш салып келген. Бистиң Президентивистиң хуусада киирген үлүүнүң ачызында Тываның спортчулары Россиядаа, делегей-даа деңнелинге дээди көргүзүглерни чедип ап турар апарган.

ТР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга таарышкы дег өске кандидат бисте чок. Шериг-оол Дизижикович Ооржак дээш бадылаңар!

(Кыйгырыгны кожуунуң спортчуларының болгаш аныяктарының Бай-Хаак суурга 1997 чылдың январ 22-де хуралында хүлээп алган).

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат К. А. Бичелдейниң бүзүреттирген кижилерин бүрүткээр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдың январ 22. № 142. Кызыл хоорай.

Бүзүреттирген кижилерин томуйлаар дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат К. А. Бичелдейниң болгаш ооң бүзүреттирген кижилери болуруңга чөпшээрешкениниң дугайында хамаатыларның билдириишкиннерин чугаалажыр көргеш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Хоойлуның 14 болгаш 36 үүлүдериге дүүштүр доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейниң 20 бүзүреттирген кижилерин бүрүткээр болгаш, мында кошкан даңзы езугаар оларга доктааткан чурумнуң шынзылгазын бээр.

2. Бүзүреттирген кижилер бүрүткээшкинни эрткен болгаш шынзылгаларны алган соонда, кандидатты соңгуурунга дузалыг агитация болгаш өске-даа ажыл-чорудулганы боттандырары-биле оларга төлевир чок шөлээни бээрин айтып турар «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 36 үүлүн чайгылыш чок сагыырын күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелеп-башкарылганың чагыргаларынга (ажыл берикчилеринге), удуртукчуларга хүлээдир, чүге дизе «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 37 үүлүнде, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга, чер-черде бот-башкарнылга органнары, а ол ышкаш оларның албан-дужаалдыг кижилери боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип турар үеде соңгулда мурнунуң агитациязын кылырын, соңгулда мурнунуң материалдарын тарадырын хоруур деп айыткан.

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат К. А. Бичелдейниң бүзүреттирген кижилериниң ДАҢЗЫЗЫ

(Шынзылгалар № 1-ден 20 чедир)

1. Вячеслав Степанович Хопров
2. Александр Михайлович Борзенко.
3. Данов Данилович Дажимба
4. Раиса Борисовна Күжүгет
5. Лилия Николаевна Чыргалан
6. Сергей Георгиевич Курочкин.
7. Любовь Дондуповна Варламова
8. Клара Садыйгановна Монгуш
9. Нина Кыргысовна Монгуш
10. Максим Монгужукович Мунзук
11. Михаил Монгушевич Дугар-Сюрюл
12. Леонид Георгиевич Белов
13. Павел Павлович Ремнев
14. Марта Чоодуевна Кежик-оол
15. Баир Түлушович Санчи
16. Владимир Николаевич Суван-оол
17. Корода Таржаевич Оюн
18. Тамара Давадыровна Чочек-оол
19. Владимир Андреевич Петренко
20. Ольга Доржуевна Салчак.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. ОНДАР.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харыысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

● *«Шынга» парлаттынган соонда*

Чөптүг эвес чарыгдалдар—аар чүүк

1997 чылдың январь 9-та «Шын» солунга үнген «Шагаан-Арыгның төп эмнелгезинде» деп эгелиг шүгүмүүлелдиг бөлүктээн чагааларның ізи-биле республиканың кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга сайыды Б. К. Күдерек, тусламының кол экономизи Надежда Николаевна Түлүш, «Шын» солунуң корреспондентизи Улуг-Хем кожуунга чедип оарын, солунга үнген материалда шүгүмүүлелдиг фактыларның барымдаалыын хынаан.

Улуг-Хем кожуунуң эмчилери акша-шалының улуг үзүктелиишкин-биле ап турарын, эмнелгеде чыдар аарыг кижилерни эмнер болгаш аъш-чем-биле хандырылгазы бергедеп турар деп бөлүктээн чагааларда айытканы шын дээрзи тус хыналдаан илерээн. Кожуун эмнелгезиниң улуг эмчизи А. Т. Балган-биле база ында ажылдап турар эмчилер-биле ужуражылга үезинде, Б. К. Күдерек чуртта болгаш республикада тургустунган экономиктиг байдалга каксы доктаагаш, ямының кол специализиниң, эмнелгениң бухгалтерия ажылдакчыларының кодүрген документилериндеи илерээн сан-фактыга даянгаш, чүве чугаалаан. Бо анализ-сайгарылганы кылып тура, сайыт ниити экономиктиг бергедээшкиннериң хараазындан эмчилериң ажылында бар бергелерни кандыг арга-биле чайладып болурун дарый шиитпирлээр ужурлуг бис деп медеглээн. Бүгү республикада ышкаш, мында эңне аарышкылыг айтырыг — акшаландырыышкын. Бюджетте көрдүнгени езугаар эмнелге 7 млрд. рубльди долузу-биле алган бооп турар. Ооң иштинде акша-шалың айтырыы бирги черде: 1997 чылдың январь 9-та байдалбиле июнь, июль айларның бүрүнү-биле, январь 16-га чедир август, сентябрь долузу-биле, октябрь айның шалыңының 50 хуузун авансылап алган. Аъш-чемге 410 млн. рубльди чарыгдаар турган, 65 млн. рубльди, азы бир аарыг кижини 15000 рубльге чемгерер турган болза, ол сан-түү чүгле 2300 рубльге ой болган, эм-тан талазы-биле көргүзүүлер база ындыг: чижээ, 3-кү кварталда эм садарынга чаңгыс-даа акша үндүрбээн бооп турар. Чылдааны — акша-тегериктиг чедишези, аъш-чемнин, эм-тацның өртек-үезиниң канчаар-даа аажок өскенинден ажыгда, ам-даа азырадыкчы хөөнден уштунмастаанывыста, бодамчалыг, экономиктиг саналашкыннарны баш бурунгаар кылып билбезивисте-дир ийин деп, сайыт дорту-биле айыткан. Ынчангаш, рынок негелделеринге дүүштүр ажылдавас, ажыл-агыйжы өвес боор болзувусса, Чазак чеже-даа акшаландырарга, домей-ле ажыл экиживес болгаш, акша чок болганда, ону канчаар ажылдап алырын, бар эт-хөрецги, кижи күжүбиле чедимчелиг ажылдаарын, чөптүг эвес чарыгдалдар республика бюджединге аар чүүк бооп турарын ол чугаалааш, чижектерни кирген.

Кожуунда эрткен чылын Торгалыг, Арыг-Үзүү, Хайыракан суурларда участок эмнелгелерин хаггаш, амбулаториялар кылдыр эде дерээн. Түңнелинде 327.600.000 мун рубль камналгалыг, ооң кырындан хөмүр-даш хереглели 300 тонна турган болза, ол сан 150 тоннага келген. Кожуундан 15-17 минута асфальтылыг оруктап чедер Хайыраканның участок эмнелгезинге доктаагаш, 1996 чылдың дөрткү кварталында аъш-чем болгаш эм-тан айтырыы бергедей бээрге, бо эмнелге хагдынган болгаш, аргажок аарыг, дүрген дуза хереглээн аарыг кижилерге 5 орунну тускайлаары көрдүнген. Шагаан-Арыг хоорайда улуг эмнелге комплекизинге чайгы үеде аарыг кижилер эвээш кээр чылдагаан-биле, ында ээн, хос турар палаталар, ажыл-агый өрээлдери, ажаап-тежээп турар сестра, санитаркалар, эмчилер күжү дээш, комплекстиң чылыг, чырык, канализация, херектиг-херекчок ажылгыы тудугларынга чеже-чеже акша-тогерик үнүп турарын санааш, ол бүгү чөптүг эвес чылдаганнарга үнген акшаны эргежок чугула эм-тан, аъш-чемге ажыглаар болза ажыктыг деп, ол күзээн.

Саныг-биле ажыл-агыжы ужуражылга үезинде эмчилер оттарының хөрээн өйүп чоруур содалдарын чугаалап, айтырыгларны салганнар. Ооң иштинде республиканың аптека эргелелинден 9 ай дургузунда чээли-биле эм ап келгенин, ол өре 276 млн. рубль четкен болгаш бо хүнгерде ол эргелел чээлиге эм бээринден өйталаан деп дыңнаттылар. Эм хандырылгазының дугайында айтырыг үүгле Улуг-Хем кожуунда эвес, бүгү кожуунарда нарын бооп турар дээш, удавас бо айтырыг талазы-биле Чазак доктаал хүлээп алыр болгаш кожуун аптекаларының акшаландырыышкының кожуун чагыргазы холга алыр болгаш, чоннуң кадыкшылынга үндүрген эм-тан өртөөн толеп бээр аргазын көөр ужурлуг деп, харыыны сайыт өөрди. Кайы-даа кожуннарга баарга, дилеглер хөй боор, оларның шуптузун күүседир арга чок, ынчалза-даа төп эмнелгеде тургустунган реанимация өрээлинге (тыныш соксан, үүрек туруптар деп баарга, дүрген дуза чедирери) эргежок чугула дериг-хереклели болгаш ижин-саар аарыгларын тодарадырынга эргежок чугула аппаратты бээрин сайыт аазаан.

Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы К. Т. Куулар, чагырга черинин болгаш эмнелгениң бухгалтерия аппарады-биле база ужуражып, чугаалашкан. Түңнелинде, чогумчалыг экономиктиг саналашкыннарны кылыр, төп эмнелгеде 300 кижи чыдар стационарны санитар-нормларга дүүштүр орун санын кызырар, ооң-биле чергелептир хүндүсү стационарны тургузар, бүгү кижи күзүн, машина-техниканы, аппаратегерикти чеп ажыглар дээш, өске-даа эргежок чугула хемчеглерни алыры көрдүнген.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 1996 чылдың декабрь 9-та № 67 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларын эрттиреринге соңгукчуларның даңзызын участок соңгулда комиссиязының тургузарының болгаш ону бүгү-ниитиниң таныжып көөрүнге киириниң чурумунуң дугайында

ТАЙЫЛБЫРЛАР

Соңгукчуларның даңзызын участок соңгулда комиссиязының тургузарының, соңгукчуларны ооң-биле таныштырарының чурумун «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» (моон ыңай соңгулдалар дугайында Хоойлу дээр) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 23, 24, 25 болгаш 50 үүлдериниге дүүштүр кылып чорудар.

I. СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ДАҢЗЫЗЫН ТУРГУЗАРЫНЫҢ ЧУРУМУ

1.1. Дараазында черлерниң: — тус черниң чагырга даргазының, шериг кезээниң командириниң — 1997 чылдың февраль 4-тен орай эвесте;

— буруудаттырыр база каразыттырып турар кижилерни тудуп турар черниң (истелге изоляторунуң, түр хоругдал изоляторунуң) начальнигиниң — 1997 чылдың февраль 26-дан орай эвесте;

— санаторий, профилакторий, эмнелге удуртукчузунуң — 1997 чылдың март 5-тен орай эвесте киирген соңгукчулар дугайында медээлерге үндезилээш, соңгукчуларның даңзызын участок соңгулда комиссиязы тургузар.

1.2. Санаторийлериң, профилакторийлериң, эмнелгелериң, стационар эмнелге-профилактиктиг өске-даа албан черлериниң болгаш түр келген соңгукчуларның ооң-даа өске албан черлериниң удуртукчулары соңгулдалар хүнүнде оларга турар соңгукчуларның дугайында медээлерни участок соңгулда комиссияларынга киирер.

Бир эвес соңгукчуларның түр келген албан черлериндe участок соңгулда комиссиязы тургустунмаан болза, соңгукчулар дугайында медээлерни чогуур албан черниң түрүн турар черниң аайы-биле соңгулда участогунуң участок соңгулда комиссиязынга киирер. Айыттынган соңгукчуларны соңгукчулар даңзызынга немей киирер.

1.3. Соңгукчулар даңзызы бирги арындан болгаш аңаа немей киирген иштики арындардан тургустунар. Ооң хевирин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 1996 чылдың ноябрь 27-де № 51 доктаалы-биле бадылаан.

Бирги арынга соңгулдаларның эртер ай, хүнүн, соңгулда участогунуң дугаарын, участок соңгулда комиссиязының адрезин, а ол ышкаш соңгукчулар даңзызының экземплярының дугаарын айтыр.

Иштики арынга соңгулда участогунуң дугаарын, соңгукчулар даңзызының арының дугаарын болгаш дептеринин дугаарын айтыр.

Соңгукчулар дугайында медээлерни даңзының чогуур одуругларынче киир бижиир, аңаа колдуунда-ла парлалга техниказын ажыглаар.

«Выборы» ГАС деп техниктиг ченсектерни ажыглаг турган, соңгукчуларның даңзызын тургузуп турар үеде чогуур участок соңгулда комиссиязынга соңгукчулар даңзызын ажыдарын девискээр соңгулда комиссиязының система администратору хандырар.

1.4. Соңгукчуларның даңзызын алфавит барымдаалап азы өске-даа чурум езугаар (соңгукчуларның адрестерин барымдаалап, чурттакчылыг черлер, кудумчулар, бажыңнар аайы-биле) 1997 чылдың февраль 14-тен орай эвесте ийи экземпляр кылдыр тургузар.

1.5. Соңгукчуларның даңзызын толдуруп каан соолгу иштики арынга участок соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары ат салыр.

Соңгукчулар даңзызының бирги экземпляры участок соңгулда комиссиязынга артыр, ийги экземплярын чоруур девискээр соңгулда комиссиязынче 1997 чылдың март 1-ден орай эвесте чоруудар.

II. СОҢГУУР ЭРГЕЛИГ ХАМААТЫЛАРНЫ СОҢГУКЧУЛАР ДАҢЗЫЗЫНЧЕ КИИРЕР ЧУРУМУ

2.1. Тыва Республиканың соңгуур эргелиг хамаатыларын соңгукчулар даңзызынче киирериниң чурумун Соңгулдалар дугайында Хоойлуның 23, 24, 25 болгаш 50 үүлдериниге дүүштүр кылыр.

Соңгукчулар даңзызынче соңгулдалар хүнүнде 18 харлаар хамаатыларны киирер ужурлуг. Ындыг таварылгаларда, соңгукчулар даңзызынга торуттүнгениниң үүгле чылын эвес, а хүнүн болгаш айын база айтыр.

2.2 Тодаргай соңгулда участогунда соңгукчулар даңзызынга хамаатыны киирериниң үндезини болза, «Россия Федерациязының хамаатыларының Россия Федерациязының девискээринге хоттуу-биле кожер, турар болгаш чурттаар черни шилип алыр эргезиниң дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузунга дүүштүр тургускан ол соңгулда участогунуң девискээринде чурттап турары барымдаа болур.

2.3. Тодаргай соңгулда участогунуң девискээринде хамаатының чурттап турарын айыттынган девискээрде бүрүткел үчүдүнүң органнарынга ооң чурттап турар черниң аайы-биле азы келген черниң аайы-биле бүрүткеткенин бадыткаар.

2.4. Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың июль 17-де № 713 доктаалы-биле бадылааны Россия Федерациязының хамаатызын Россия Федерациязының девискээринде келген черниң болгаш чурттап турар черниң аайы-биле бүрүткээрниң база бүрүткел учедунуң үндүр бижидериниң дүрүмнеринде доктаатканы болза:

келген черниң азы чурттап турар черниң аайы-биле бүрүткел учедунуң органнарынга хамааты бүрүткедир хүлээлгелиг;

чурттаар чери болза, хөлзилел (хөлеви) кереэзин, аренда кереэзин езугаар азы федералдыг хоойлужудулгада көрдүнген өске-даа үндезиннер езугаар — чурттаар бажың, квартира, албан черниң чурталга бажыңы, тускайжыттынган бажыннар (ниити чурталга чери, аалчылар бажыңы-чаглак, маневр фондузунуң бажыңы, бот болгаш назылап кыраан кижилерге тускай бажың, инвалидтерге, хоочуннарга бажың-интернат болгаш өске-даа), а ол ышкаш өске-даа чурталга бажыңының ээзи болур хамаатының доктаамал азы түр када чурттап турар чери болур;

хамаатының келир чери — хамаатының түр чурттаар аалчылар бажыңы, санаторий, дыштанылга бажыңы, пансионат, кемнинг, эмнелге, туризм чери, ындыг янзылыг өске-даа албан чери, а ол ышкаш хамаатының чурттаар чери болбайн турар чурталга бажыңы болур;

иштики херектер органнары бер хоорайларга, суурларга, көдээ чурттакчылыг чөлерге, чажыт шериг хоорайжыгаштарга, а ол ышкаш ызыгаар зоназында азы чажыт административтиг-девискээр-тургузугларда чурттакчылыг черлерде **бүрүткел учедунуң органнары** болза иштики херектер органнары (паспорт-виза албан черлери), арткан чурттакчылыг черлерге — тус черниң бот-башкарылга органнары болур;

бүрүткел учедунуң органы хамаатыны чурттап турар черниң аайы-биле бүрүткел тургаш, паспортунга чогуур демдеглелди кылыр. Кижиниң бодун шынзыдып турар өске документилер езугаар бүрүткедип турар хамаатыга чурттап турар черниң аайы-биле бүрүткеткен дугайында хереченлелди бээр;

чурттаар чери эвес, а келгениниң аайы-биле чурттаар оран-бажыңда турар хамаатыны бүрүткел тургаш, аңаа келгениниң аайы-биле бүрүткеткен дугайында хереченлелдерип каар;

чорук аайы-биле аалчылар бажыңына, санаторийге, дыштанылга бажыңына, пансионатка, кемнинге, эмнелгеге, туризм баазага, а ол ышкаш ындыг янзылыг албан черинге келген хамаатының бүрүткээшкинин ол албан черлериниң администрациялары чорудар.

2.5. Россия Федерациязының хамаатыларын Россия Федерациязының девискээринге келген черниң аайы-биле болгаш чурттап турар черниң аайы-биле бүрүткээрин болгаш бүрүткел учедундан үндүр бижиирин иштики херектер органнарының чорударының чурумун Россия Федерациязының иштики херектер министириниң 1995 чылдың октябрь 23-те № 393 дужаалы-биле бадылаан Саавыры-биле тодарадыр.

2.6. Хүндүсү хевириниң өөредилгезиниң ниити чурталга черлеринде чурттап турар студентилерни болгаш аспирантыларын бо Тайылбырларга дүүштүр ниити үндезиннерге ниити чурталга черниң турар черниң аайы-биле соңгукчулар даңзызынга киирер.

III. СОҢГУКЧУ ДАҢЗЫЗЫ-БИЛЕ СОҢГУКЧУЛАРНЫ ТАНЫШТЫРАРЫ

3.1. Соңгукчулар даңзызы-биле соңгукчуларны таныштырарының чурумун Соңгулдалар дугайында Хоойлунуң 25 үүлүнге дүүштүр чорудар.

3.2. Соңгукчуларның даңзызын таныжар кылдыр участок соңгулда комиссиязының бажыңынга 1997 чылдың февраль 14-тен орай эвесте киирер.

3.3. Участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзызынче ону кирген дээрзинге бүзүрээр, бодунуң дугайында медээлерни соңгукчуларның даңзызында киирген хынаар арганы соңгукчу бүрүзүнге бээр. Бо таварылгада участок соңгулда комиссиязының кежигүннери соңгукчуларның даңзызын бүрүнү-биле азы ооң чамдык кезектерин соңгукчуга бээр эрге чок болгаш соңгукчулар даңзызының бүдүк-бүрүнүн хандырар хүлээлгелиг.

3.4 Соңгукчуларның даңзызынче ону киирбээнинин дугайында, а ол ышкаш соңгукчулар даңзызында кандыг-даа частырыг азы шын эвес үүл дугайында участок соңгулда комиссиязынга хамааты бүрүзү медеглээр эргелиг. Билдириишкин киргениниң үезинден эгелээш, 24 шак дургузунда хомудалды (билдириишкинни) хынаар болгаш частырыгны азы шын эвес үүлдү чайладыр, бир болза хомудалды, (билдириишкинни) хүлээп албаныың чылдагааны илереттпишаан, бижимел хевирге-биле харыыны комиссияның омуннээзинден билдириишкин ээзинге бээр. Шиитпирни билдириишкин ээзи чөптүг деп көөр болза, соңгукчуларның даңзызынга эдилгени участок соңгулда комиссиязы (даргазы азы секретары) доп-дораан кылыр.

Соңгулда комиссиязының шиитпириниң талазы-биле хомудал үстүнде турар соңгулда комиссиязынче азы судче кииртинген туруп болур, олар хомудалды (билдириишкинни) үш хонук хуусаада, а 1997 чылдың март 13-тен 15-ке чедир болгаш соңгулдалар хүнүнде — доп-дораан көөр хүлээлгелиглер.

3.5. Соңгукчулар даңзызын таныжары-биле киргениниң соонда, соңгулдалар хүнүнге чедир үе-үелеп (неделяда бирден эвээш эвес катап), участок соңгулда комиссиязы:

бүрүткел учедунуң (паспорт-виза албан черлери азы тус черниң бот-башкарылга органнары) органнарынга, соңгукчулар түр келир албан черлеринге — хамаатыларның келгениниң болгаш үнүп чорутканының дугайында медээлерни;

шериг комиссариаттарынга — шериг албаныың, ооң иштинде кереэ езугаар албаныың черинче чоруткан хамаатылар дугайында медээлерни;

хамааты байдалының бижилге актыларының органнарынга — хамааты байдалының актыларының бүрүткелиниң дугайында медээлерни;

суд органнарынга болгаш азырал-харагалзал органнарынга (тус чер бот-башкарылга органнарынга) — харыысалга онаан болбас деп көрген хамаатылар дугайында суд шиитпирлериниң күүтүг болуп киргениниң дугайында медээлерни;

хоругдал черлериниң администрацияларынга — кемниг херек кылырынга каразыттырып база буруудаттырып турар хамаатыларның келгениниң болгаш үнгениниң дугайында медээлерни хынаар.

Девискээр соңгулда комиссиязы чогуур девискээрде соңгукчуларның даңзызын ылавылаар талазы-биле участок соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын таарыштырып башкарар.

3.6. Соңгукчуларның даңзызын таныжары-биле киргениниң соонда, соңгулда участогунуң девискээринге кожүп келген соңгукчуларны, а ол ышкаш соңгукчуларның даңзызынга кандыг-бир чылдагаан-биле кииртинмейн өскен соңгукчуларны оларның боттарын бүзүредип турар болгаш ук соңгулда участогунуң девискээринде чурттап турар черниң аайы-биле азы келгениниң аайы-биле бүрүткелин бадыткап турар документилерге үндезилээш, соңгукчуларның даңзызынга немей киирер.

Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларынга киржир эргелиг үндүр бижидилге шынзылгазын соңгукчу ап турда, участок соңгулда комиссиязының үндүр бижидилге шынзылгазын берген кежигүнү соңгукчулар даңзызында «паспорт азы ону солуур ооң шынзылгазы», «соңгукчунуң хол үжүү», «участок соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң хол үжүү» деп үш одуругну ооң-биле толдурбушаан, «Үндүр бижидилге шынзылгазын берген» деп бижилгени кылгаш, үндүр бижидилге шынзылгазының дугаарын салыр.

Үндүр бижидилге шынзылгазын алганының дугайында соңгукчу соңгукчуларның даңзызында «тускай демдеглелдер» деп одуругга ат салгаш, шынзылганы алганының ай, хүнүн айтыр.

3.8 Соңгукчуларның даңзызының дугаарларын дараалаштыр немежип олурар кылдыр толдурар. Соңгукчуларның даңзызынга бүгү-ле бижилгелерни билдингир, толо кылдыр чорудар. Карандашбиле бижилгелер кылбас.

3.9. Соңгукчуларның бадылаашкынын сапаң эгелээнинин соонда, соңгукчуларның даңзызынга өскерилгелер киирери хоруглуг.

3.10. Бадылаашкынларны санаарының мурнунда соңгукчулар даңзызының толдуулар соолгу иштики арынга бүзүредиг бижилгени кылыр болгаш, участок соңгулда комиссиязының таңмазын салыр. Бо таварылгада соңгукчуларның даңзызынче киирген соңгукчуларны сапынче үнүп чоруткан соңгукчуларны (бо Тайылбырларның 3.7. пунктузунуң бир кезээ) болгаш Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларынга киржир эргелиг үндүр бижидилге шынзылгаларын алган соңгукчуларны (бо Тайылбырларның 3.7. пунктузунуң ийги кезээ) киирбес.

Бүзүредиг хол үжүүнүң реквизиттери:

Соңгулдаларның бо даңзызынче _____ ном кылдыр

дептерлээн арыннар _____

Соңгукчулар даңзызынче киирген _____ соңгукчулар.

Участок соңгулда комиссиязының даргазы

(фамилия болгаш бодунуң, адазының адының эте үжүктери).

Таңма салыр чери

Участок соңгулда комиссиязының секретары

(фамилия болгаш бодунуң, адазының адының эте үжүктери).

IV. КАТАП БАДЫЛААШКЫННЫҢ ҮЕЗИНДЕ СОҢГУКЧУЛАР ДАҢЗЫЗЫ-БИЛЕ АЖЫЛДААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

4.1. Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны чорударынга участок соңгулда комиссиязы 1997 чылдың март 16-да бадылаашкынны эрттиреринге белеткээн соңгукчулар даңзызының ийги экземплярын ажыглаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының катап бадылаашкынны чорудар дугайында шиитпирни хүлээп алганының соонда, девискээр соңгулда комиссиязы участок соңгулда комиссиязынче соңгукчуларның айыткан даңзызының ийги экземплярын доп-дораан чорудар. Катап бадылаашкынның хүнүне чедир беш хонуктан орай эвесте участок соңгулда комиссиязы соңгукчулар даңзызының ийги экземплярынче бо Тайылбырларның 3.6 пунктузунуң бирги кезээнин болгаш 3.7. пунктузунуң бирги база ийги кезектериниң негелделериге дүүштүр киирген өскерилгелерни катап киирер. Бо таварылгада хамаатыларның түр келгени санаторийлерге, профилакторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, эмнелгелерге өске-даа стационар эмнелге-профилактиктиг албан черлеринге болгаш өске-даа албан черлеринге соңгукчуларның даңзызынче чүгле катап бадылаашкынның хүнүнде оларга турар соңгукчуларны киирер.

4.2. Катап бадылаашкынны чорударының үезинде соңгукчулар боттарының үндүр бижидилге шынзылгаларын участок соңгулда комиссиязының кежигүннеринге бээр.

4.3. Соңгукчуларның бадылаашкынының сапаашкыны эгелээнинин соонда, соңгукчуларның даңзызынче өскерилгелер киирери хоруглуг.

ТӨРУТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң кырган-ачавыс **Тангай-оол Сандыпович ДОНГАК** январь 30-де 65 харлаар. Ол Өвүр кожуунга школа директорлап, партия райкомунга секретарлап, кожуунуң оралакчы даргазынга ажылдап турган. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгүже чедир 27 чыл иштинде кожуунуң өөредилге киллизин эргелекчилеп ажылдап келген. РСФСР-ниң Улус өөредилгезиниң тергиини, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы. Кырган-ачавыска төрүттүнген хүнүбиле байыр чедирип, чаагай кадыкшылды күзедивис.

Ол ышкаш кырган-ачавыс Нина Намажаповна база 63 харлаанын демдеглеп, ам-даа башкылавышаан школаларының алдарлыг башкызы, ам-даа кижилериниске база катап хевээр. Ынчангаш эргим, чоок кижилериниске база катап байыр чедирип, өөрүшкүнү, дузун назынны йөрээдивис.

Уруу Клара, оглу Раиса, Азиймаа, Ална.

Январь 26-да бистиң угбавыс Зинаида Суидуевна МОНГУШ 50 харлаар. Ол бүгү назынында библиотека шугумунга ажылдап келген болгаш ам-даа Чөөн-Хемчик кожуунуң «Искра» суурнуң библиотекаында ажылдап чоруур.

Эргим угбавыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр ийиг байыр чедирип, аас-кежиктиг, ыжыг кадыкшылды күзедивис!

Өөнүң ээзи Кызыл-оол Түлушович Седиваа, уруглары, оларның уруглары.

Бистиң ававыс **Светлана Андреевна СЕДИВАА** январь 29-та 50 харлаар. Ол Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксында хөй чылдарның дургузунда «Тыва кобальт» комбинадынга аппаратчиктеп ажылдап келген, 3 кыстың, 1 ооллуг ынак авазы, 7 бичии чаштың эргим кырган-авазы. Светлана Андреевна ажы-төлүн дээди эртем-билигге чедирип каан төлептиг, сагыш-човангыр ие. Ам хүндүлүг дыштанылгаладаа болза, саарлыкчы болуп ажылдап, бисти деткип чоруур.

Ынак ававыска кан дег ыжыг кадыкшылды, аас-кежикти, ажыл-херээнге чедиишкиннерни күзедивис!

Өөнүң ээзи Кызыл-оол Түлушович Седиваа, уруглары, оларның уруглары.

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНДА

Январь 26-да

«Сапыктарлыг моортай»

Ийи көжегелиг тоол.
Эгелээри 12 шакта.

«Хайыраан бот»

(Ынакшыл дугайында легенда).
Эгелээри 17 шакта.
Касса 9 шактан эгелеп ажылдаар.

Орнап азы садып тур

Ийи өрээл квартираны бир-бир өрээлдиг квартираларга **орнап** азы **садып** турар.

Адрези: Кызыл хоорай, Калинин **кудумчузу, 3** квартира 82. Тел. 3-59-56.